

pedagog på piedestal

INSIKT

ROUS
SEAU

JEAN-JACQUES

Låt oss undersöka!

ERDAM

NEAULME, J

M. DC

Privilegé

J. J. ROUSSEAU
Citoyen de Genève.

Erfarenhetens natur.

Rousseau var det naturliga lärandets pedagog. Genom att se soluppgången skulle hans elev Émile lära sig astronomi, genom att gå vilse skulle han lära sig geografi och genom att möta fattiga människor skulle han lära sig ödmjukhet.

TEXT Katarina Bjärvall BILD Pia Koskela

DET ÄR INTE säkert att Rousseau platsar på någon pedagogisk piedestal i dag. Filosofen från Genève, som skrev så inflytelserikt om naturlig uppfostran, har blivit kritiserad för att ha brutit mot sina egna ideal. Men hans påverkanskraft var samtidigt stor, många pojkar uppfostrades *à la Jean-Jacques* i slutet av 1700-talet, och många efterföljande pedagoger – till exempel John Dewey – har påverkats av Rousseaus fokus på lärande i samklang med barnets natur.

Jean-Jacques Rousseau föddes 1712 i Genève. Hans mor dog efter förlossningen och Jean-Jacques växte först upp med sin far urmakaren. I tioårsåldern övergavs han av fadern och togs om hand av en präst, men började tidigt föra ett kringflackande liv i dagens Schweiz och norra Italien och i Frankrike. Han livnärde sig som gravör, betjänt, sekreterare

och privatlärare i bland annat musik, och var även flera adelsdamer älskare.

Rousseaus intellektuella bana tog fart då han blev vän med den unge filosofen Denis Diderot. När akademien i Dijon 1750 utlyste en essätävling på temat "Har vetenskapen och konsten bidragit till att göra sederna renare?" skrev Rousseau ett bidrag som besvarade frågan med nej. Han vann tävlingen och etablerade sig i ett slag som tänkare och författare.

Salongerna öppnades för honom, han publicerade flera verk och skrev även en opera. Men i linje med sina teorier om att naturtillståndet främjar människan bäst, drog han sig undan till landsbygden. Under några år i början av 1760-talet skrev han tre av sina mest betydelsefulla verk. Kärleksromanen *Julie eller Den nya Heloise* blev en stor succé och *Om samhällsfördraget*, där han lanserade teorier om ett jämlikt samhälle, kom att påverka västerländsk politik långt in på 1900-talet.

pedagog på piedestal

Och så *Émile eller Om uppfostran*. Den fick genast många läsare – och gjorde skandal. Genom att hävda att varje människa har ett naturligt temperament som ska blomma i frihet polemiserade Rousseau både mot upplysningsfilosoferna, som menade att människan föds som ett blankt papper, och mot kristendomen och dess arvsynd.

Rousseau var själv troende, men som idéhistorikern Ronny Ambjörnsson skriver i förordet till förlaget Stegeland's upplaga av *Émile*, var han kritisk bland annat till de då dominerande jesuitskolorna där undervisningen präglades av utantillärning, gärna på latin. Kyrkan blev provocerad. Dess inflytande var stort och en arresteringsorder utfärdades mot Rousseau.

Han tog till flykten tillsammans med värdshusflickan och tvätterskan Thérèse Levasseur, som han hade levt med i ett tjugotal år. De ska ha fått fem barn ihop, men enligt vad Rousseau själv senare bekände hade han övertygat henne om att de alla skulle hemlighållas och lämnas bort till barnhem. Där dog av allt att döma flera av dem, kanske alla, skriver den amerikanske författaren Leo Damrosch i sin biografi.

Rousseaus filosofkollega Voltaire avslöjade hemligheten med de övergivna barnen, vilket blev ett hårt slag för Rousseau. Resten av hans liv präglades av intellektuella strider och inbillade eller verkliga sammansvärjningar. De sista åren fram till sin död i hjärnblödning 1778 levde han ett anspråkslöst liv i Paris.

Några år efter hans död publicerades hans *Bekännelser*. Genom att skapa litteratur utifrån sitt privatliv hade han skrivit vad som kom att kallas den första moderna självbiografien.

Émile är kanske ändå det av hans verk som är mest känt. I två band om sammanlagt nästan 700 sidor får läsaren följa den fiktive huvudpersonen från nyfödd till giftasvuxen. De konkreta råden är många och gärna avslutade med utrops-tecken: "Betrakta naturen, och följ den väg den utstakar!" Råden varvas med scener som läsaren – "du ömma och tänkande moder" – uppmanas att försöka förverkliga.

VEM SKA DÅ uppfostra Émile? Rousseau skriver att det är faderns plikt, men uppfostraren, bokens "jag", är ändå av allt att döma en privatlärare – "så ung, som det är möjligt för en förståndig man att vara".

En grundbult hos Rousseau är att barn ska hållas avskilda från det som är onaturligt, från ammor, läkare och varma kläder, från leksaker, artighetsfraser och främmande språk. Barn måste lära sig att "bära lidande" genom att bada i kallt vatten och sova på golvet. Rousseau konstaterar krasst att hälften av alla barn dör före åtta års ålder, men han menar att sjukdomar och faror stärker dem som överlever. Han avråder också uppfostraren från att ta till smekningar när barnet är plågat, det lär bara barnet att gnäll lönar sig.

Men Émile ska inte bara plågas, han har också rätt till njutning och att få springa, hoppa och skrika så ofta han vill. Fram till ungefär tolv års ålder ska han leva i största möjliga frihet och få utveckla och stärka sin kropp. Först efter det ska han få erövra kunskap. Den viktigaste regeln för uppfostran är: "Du ska inte söka vinna tid, utan förlora sådan."

Den engelske filosofen John Locke hade lanserat en pedagogik som inriktade sig på förnuftet. Rousseau menade att barns förnuft är för outvecklat för att det ska bilda grund för lärande. Grunden ska i stället vara erfarenheten, drivkraften ska vara nyttan. Han var tidig med detta synsätt men han var inte först; filosofen och pedagogen Comenius hade tänkt i liknande banor mer än hundra år tidigare.

De erfarenheter som Rousseau vill förmedla är både bildande och karaktärsdanande. De är dessutom hårt regisserade. Émiles lärare arrangerar till exempel så att pojken på en marknad får se en gycklare förföra sin publik genom att leda en anka gjord av vax över en damm med hjälp av en brödbit. Émile listar ut att det finns en magnet gömd i brödet och avslöjar triumferande gycklaren. Men vid nästa besök blir han själv överlistad och förlöjligad av gycklaren, som fått sina instruktioner av läraren.

Därmed har Émile lärt sig magnetismens principer, men också att högmod går före fall och att ingen har rätt att förödmjuka någon annan. Erfarenheten som hävstång är alltså överlägsen även i frågor om moral. Genom att se människors fattigdom och lidande ska Émile inse att hans egna privilegier inte är givna och genom att göra gott ska han själv bli god.

Undervisning ska med fördel baseras på frågor som Émile ska finna svaret på. Ett vanligt svar blir förstås "jag vet inte"

och då ska läraren gjuta energi åt nyfikenheten: "Låt oss undersöka!" Om barnet ser en stål fjäder tillverkas kommer det att vilja veta hur järnet bryts ur gruvan. Avsikten är, skriver Rousseau, inte att bibringa lärjungen vetenskapen utan i stället bibringa honom konsten att själv förvärva vetenskap.

ROUSSEAU GÅR IGENOM en rad ämnen och föreslår nya pedagogiska metoder. Modersmålet ska läraren förmedla genom att upprepa korrekta och tydliga ord som syftar på synliga föremål: Lampa! Ordförrådet ska begränsas och Émile ska inte lära sig säga mer än han kan tänka.

När Émile lär sig läsa ska det inte ske genom de då så moderna bokstavsklossarna utan genom att han blir nyfiken på till exempel inbjudningskort som han får till festligheter. Böcker behöver han inte läsa förrän han är runt tolv år – "ett barn som läser tänker inte" – och då räcker det först med en: Daniel Defoes *Robinson Crusoe*.

Matematikens mätande ska Émile lära sig i fält, till exempel genom att försöka klura ut hur han ska komma åt körsbär i ett högt träd. Astronomins insikter om samspelet mellan jordens klotform och kretsloppet kring solen ska han upptäcka när han iakttar soluppgången. Geografi ska han ta till sig genom att gå vilse i sitt grannskap. I teckning är det naturligtvis naturen som ska stå modell. Passare och linjal ska hållas inlåsta – utom när det är dags för geometri, då ska de användas noga.

Något som introduceras sent är historia. När Émile får möta detta ämne är det för att han ska konfronteras med mänsklighetens mörkaste sidor – men på avstånd, så att inte hans tillit till medmänniskorna rubbas.

När ungefär en fjärdedel av *Émile* återstår och huvudpersonen har blivit tonåring blir tonen en annan. Då krävs att uppfostraren utnyttjar sitt "herravälde" över lärjungen. Och det går enkelt. Eftersom Émile har åtnjutit så stor frihet har han blivit uppfostrarens vän och behöver inte revoltera som andra ynglingar.

Det stora hotet mot honom nu är hans "eldighet". Genom att se till att Émiles kropp och själ är hårt sysselsatta med exempelvis jakt, kan uppfostraren "utsträcka okunnigheten om begären till uppnådda tjugo år". Därefter ska Émile så snart som möjligt giftas bort.

Så långt kan jag läsa Rousseau ganska friktionsfritt. När han inte är klartänkt och inspirerande är han uppfriskande provokativ. Men sedan går det inte längre.

När Émiles blivande hustru Sophie introduceras skriver Rousseau om de båda könen:

"Det ena av dem måste vara aktivt och starkt, det andra passivt och svagt; det ena måste vilja och kunna, men ifråga om det andra är det tillfyllest, att det gör ringa motstånd."

Av detta följer enligt Rousseau att kvinnans allt överskuggande uppgift är att behaga. Så fortsätter det, och kvinnoföraktet kan inte ursäktas av tidsandan. Rousseau fick kritik av Voltaire och något senare, 1792, av den engelska författaren Mary Wollstonecraft i *Till försvar för kvinnans rättigheter*.

Hans eget liv, och särskilt de övergivna barnen, kastar också en slagskugga över *Émile* och över Rousseaus ambitioner att framstå som en auktoritet när det gäller uppfostran. Den klassiska frågan om spänningen mellan en kulturskapares liv och hans verk aktualiseras. Kan verk av en tänkare som levde oetiskt ha något etiskt värde?

Men för att granska Rousseaus pedagogik behöver man egentligen inte fördjupa sig i hans privatliv, det räcker att läsa hans böcker. Då reser sig en minst lika angelägen fråga: Hur kan så många progressiva insikter och så mycket inskränkthet rymmas i samma medvetande? Jag skulle ha velat intervjua honom.

Rousseau var framsynt; nästan tvåhundra år före behaviorismen nosade han på liknande idéer. Men sedan dess har en rad reformpedagoger utvecklat nya system som utgår från både flickors och pojkars erfarenheter och tänkande, från både deras förnuft och känsla. Där är Rousseau bara en liten pusselbit.

Katarina Bjärvall är frilansjournalist.
pedagoiska.magasinet@lararforbundet.se

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778, var en schweizisk-fransk författare, filosof och pedagogisk teoretiker. I storverket *Om samhällsfördraget* lanserade han idén om ett absolut jämlikt samhälle. Detta skulle förverkligas genom uppfostran och utbildning, enligt metoder som han presenterade i *Émile eller Om uppfostran*. Hans fokus på naturen och känslorna drev honom på kollisionkurs med upplysningsfilosofin som såg framtiden i förnuft och vetenskap. Båda verken fick ändå stort inflytande ända in på 1900-talet.

ATT LÄSA

Leo Damrosch *Jean-Jacques Rousseau: Restless genius*, Houghton Mifflin 2005
Jean-Jacques Rousseau
Bekännelser, Natur & Kultur 1999 (original 1781)

Jean-Jacques Rousseau *Émile eller Om uppfostran*, del I och II, Stegelsands 1977–78 (original 1762)
Jean-Jacques Rousseau *Om samhällsfördraget*, Natur & Kultur 1994 (original 1762)

Tidigare pedagogporträtt, av Lev Vygotskij, Ellen Key, N F S Grundtvig, Maria Montessori, Paulo Freire, Johan Amos Comenius, Janusz Korczak och Alva Myrdal, finns att läsa på pedagogiskamagasinet.se, sök på »pedagog på piedestalk«.